

УДК: 355. 45

DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-2-81/61-66>

Герлянд В. М.

(0009-0009-7543-0324)

Лісовий О. В.

(0009-0006-5007-2426)

Гнасевич В. В.

(0009-0008-9887-617X)

Дудник В. П., кандидат військових наук, доцент

(0000-0003-1985- 4068)

Інститут державного військового управління Національного університету оборони України, Київ

Аналіз досвіду застосування сил і засобів територіальної оборони Збройних Сил України під час АТО, ООС та відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України

Резюме. У статті проведено аналіз досвіду застосування сил і засобів територіальної оборони Збройних Сил України під час АТО, ООС та відсічі збройної агресії РФ проти України. Визначені проблемні питання під час ведення бойових дій військовими частинами та підрозділами Сил територіальної оборони.

Ключові слова: територіальна оборона; завдання; збройна агресія; сили безпеки і оборони; місцеві органи виконавчої влади; управління територіальною обороною.

Постановка проблеми. Агресивну політику щодо України Російська Федерація (РФ) проявляла в різних формах починаючи з 1991 року. Особливо агресивною політика РФ почала проявлятися під час та після революції гідності, і це надало поштовх розвитку складової Національного спротиву України, такої як територіальна оборона (ТрО) України. З 2014 по 2022 роки ТрО розвивалась в умовах ведення боротьби українського народу за відстоювання територіальної цілісності та незалежності. Досвід застосування підрозділів ТрО на початку АТО на сході України показав слабкі сторони і проблеми в організації та веденні ТрО України. Насамперед це стосувалося залучення підрозділів ТрО до виконання не притаманних, за функціональним призначенням, бойових (спеціальних) завдань. На підставі зроблених висновків були внесені відповідні зміни в нормативно-правові документи, удосконалено порядок підготовки та ведення ТрО. Водночас важливо відмітити що становлення Сил ТрО відбувалася в умовах широкомасштабної збройної агресії РФ 2022 року, яка застала новий рід військ – Сили ТрО на початку їх становлення, що не дало можливості якісно організувати ефективну систему управління ТрО та забезпечити виконання всіх її завдань в повному обсязі.

Історично доведено що з таким сусідом, як РФ, українці повинні бути завжди готові до захисту своєї незалежності та територіальної цілісності. Саме концепція ТрО передбачає виконання завдань територіальної оборони на всій території України за адміністративно-територіальним принципом включно з районами ведення

бойових дій. Але реалії сьогодення змусило вище керівництво держави залучити майже в повному складі військові частини (підрозділи) Сил територіальної оборони до виконання бойових завдань на першій лінії оборони в складі угруповань військ (сил) ЗС України, незважаючи на те, що зазначені військові частини (підрозділи) за своїм призначенням, організаційно-штатною структурою, озброєнням та матеріально-технічним забезпеченням апріорі не готові до протистояння “на рівних” із загальновійськовим з’єднанням противника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений огляд публікацій [1-3] насамперед свідчить про те, що автори концентрують увагу на виконанні бойових (спеціальних) завдань військовими частинами (підрозділами) територіальної оборони, які перебувають в підпорядкуванні командувачів відповідних угруповань військ (сил) в ході ведення АТО, ООС та відсічі збройної агресії РФ проти України. Разом з тим у зазначених публікаціях не розглядаються завдання територіальної оборони, які повинні виконуватись на всій території України, тому сама концепція ведення територіальної оборони та виконання завдань територіальної оборони повною мірою не досліджувалась.

Метою статті є проведення аналізу досвіду застосування сил і засобів ТрО Збройних Сил України під час АТО, ООС та відсічі збройної агресії РФ проти України для надання обґрунтованих рекомендацій щодо:

застосування військових частин (підрозділів) Сил територіальної оборони в

складі угруповань військ (сил) у районах ведення бойових дій;

організації та ведення територіальної оборони в умовах воєнного стану в країні.

Виклад основного матеріалу.

Зважаючи на загрозу суверенітету та територіальній цілісності держави, яка почала реалізовуватись на початку 2014 року, Президентом України 17 березня 2014 року відповідним Указом було оголошено часткову мобілізацію [4], на підставі якого розпочалися практичні підготовчі заходи щодо розгортання системи ТрО, з введенням в дію планів територіальної оборони [5].

Протягом першої черги часткової мобілізації, було мобілізовано значну кількість добровольців, що дало змогу сформуванню 7 батальйонів ТрО. Під час другої черги – 22 батальйони ТрО. Під час третьої черги – управління бригади з підрозділами забезпечення та 3 батальйони ТрО. Для їх укомплектування військові комісаріати призвали із запасу понад 18,5 тис. військовозобов'язаних і поставили більш ніж 1700 одиниць техніки з національної економіки України [6].

Підготовка підрозділів здійснювалась на базі військових частин, навчальних центрів, полігонів Збройних Сил України та проводилась протягом 2-3 тижнів. Усього за 2014 рік було сформовано 32 батальйони ТрО та управління окремої спеціальної бригади ТрО [6].

У процесі проведення бойового злагодження були вирішені та опрацьовані питання, які позитивно сприяли підготовці підрозділів і приведенню їх у бойову готовність, а саме:

для належного розміщення підрозділів ТрО використані наявні вільні військові містечка МО України;

використано можливість проведення бойового злагодження на обладнаних навчальних полях та полігонах військових частин з відповідною навчально-матеріальною базою.

Що стосується порядку виконання бойових завдань підрозділами ТрО в 2014 році, то вони формувались у першу чергу для виконання спеціальних завдань поза межами зон ведення бойових дій.

Завдання підрозділів ТрО, які перебували в складі угруповань військ (сил), визначені у Доктрині [7]:

забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади;

підтримання правового режиму воєнного стану, охорони та захисту державного кордону;

охорони та оборони важливих об'єктів; боротьби з диверсійно-розвідувальними групами.

Водночас, унаслідок суттєвого ускладнення обстановки в районі проведення АТО, захоплення нових населених пунктів та територій незаконними збройними формуваннями, військово-політичним керівництвом держави було прийнято рішення про залучення батальйонів ТрО до виконання завдань на території Донецької та Луганської областей.

Так, у період з 10 травня по 7 серпня 2014 року в оперативному підпорядкуванні першого заступника керівника Антитерористичного центру при Служби безпеки України було 16 батальйонів ТрО.

З прибуттям у зону антитерористичної операції, батальйони ТрО були залучені до виконання завдань схожими з завданнями територіальної оборони в тилівій смузі зони АТО, а саме:

охорона базових таборів штабів секторів;

супроводження військових колон;

охорона важливих військових об'єктів;

посилення охорони ділянок морського узбережжя та сухопутних ділянок державного кордону.

Виконання підрозділами ТрО зазначених завдань забезпечило вивільнення механізованих та аеромобільних підрозділів для проведення ними рейдових та штурмових дій, що в підсумку впродовж травня-липня 2014 року дало змогу розпочати звільнення окупованих територій.

Розгортання військових частин ТрО ЗС України дало змогу здійснити:

вивільнення бойових військових частин від несення служби на блокпостах;

посилення охорони трьох ділянок морського узбережжя протяжністю до 140 км та трьох сухопутних ділянок державного кордону загальною протяжністю до 300 км;

взяття під охорону 304 важливих військових об'єктів;

забезпечення проведення комплексу антитерористичних заходів, спрямованих на недопущення проведення диверсій та терористичних актів, боротьби з диверсійно-розвідувальними силами та незаконними збройними формуваннями у зонах територіальної оборони силами і засобами

Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України.

Аналізуючи результати виконання завдань ТрО поза межами району проведення АТО слід зазначити, що неузгодженість нормативно-правового та економічного характеру не дали змоги використовувати потенціал батальйонів ТрО. До таких неузгодженостей слід віднести:

норми щодо повноважень з ТрО органів державної влади, військових формувань і правоохоронних органів, місцевих державних адміністрацій, які були визначені у Положенні про територіальну оборону України, затвердженому Указом Президента України від 23.09.2016 № 406/2016 не визначені у їх профільних законах, що не дало змоги повною мірою реалізувати повноваження органів військового управління Збройних Сил України та забезпечити повноцінне функціонування ТрО;

неспівпадіння меж зон відповідальності Оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України та Міжрегіональних управлінь з питань виконання покарань Міністерства юстиції України з військово-сухопутними зонами відповідальності, які затверджені Указом Президента України від 05.02.2016 № 39/2016 “Про затвердження Військово-адміністративного поділу території України”, призводило до значних труднощів з організації підготовки та під час виконання завдань за призначенням;

не був визначений порядок оперативного підпорядкування підрозділів військових формувань та правоохоронних органів військовому командуванню в умовах відсутності правового режиму воєнного стану;

невизначеність порядку евакуації об'єктів і населення з кризових районів, їх кількості та безпосередньо відповідального за проведення заходів евакуації;

невизначеність чіткої відповідальності, ролі і місця регіональних керівників (голів обласних (районних) державних адміністрацій), органів управління військових формувань та правоохоронних органів щодо планування заходів ТрО у відповідних адміністративних одиницях та керівництва виконанням підготовчих заходів;

відсутність безпосередньої відповідальності голів обласних (районних) державних адміністрацій за організацію підготовки та виконання завдань ТрО у своїх зонах (районах) ТрО;

відсутність відповідного обладнання та забезпечення робочих місць посадових осіб Рад оборони областей та штабів зон ТрО на міських (позаміських) пунктів управління;

відсутність єдиної системи зв'язку та обміну оперативною інформацією між складовими сектору безпеки і оборони, які залучаються до завдань ТрО на міських та позаміських запасних пунктах управління;

більшість підрозділів ІВФ були укомплектовані аналоговими радіостанціями та апаратурою зв'язку, а ті, що мали цифрові засоби транкінгового зв'язку, працювали в різних частотних діапазонах з військовими частинами (підрозділами) ЗС України.

Основні чинники, які негативно вплинули на виконання завдань територіальної оборони:

відсутність можливості у штабів зон територіальної оборони здійснювати захищений телекомунікаційний обмін інформацією з обмеженим доступом як між органами управління територіальної оборони вищої ланки управління, так і з підлеглими штабами районів територіальної оборони;

відсутність правового режиму воєнного стану на начальному етапі, що суттєво обмежувало застосування сил і засобів Збройних Сил України поза зоною проведення антитерористичної операції та ускладнювало виконання завдань правоохоронними органами;

значна частина сил і засобів, які передбачалися для виконання завдань територіальної оборони, були залучені до антитерористичної операції.

Однак не зважаючи на недоліки у цілому, результатом виконання завдань силами батальйонів ТрО у 2014 році стало забезпечення:

оперативного розгортання військ (сил) в районі проведення АТО;

надійної охорони визначеної кількості важливих об'єктів і комунікацій, у тому числі і тих, що не входять до переліку важливих державних;

недопущення поширення АТО в глибину території держави;

стабільного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, дотримання правопорядку, у першу чергу в населених пунктах наближених до району проведення АТО.

У подальшому, зважаючи на обстановку, що склалася у районі проведення АТО було прийнято рішення щодо введення батальйонів територіальної оборони до штату

механізованих (танкових) військових частин і переформування їх в окремі мотопіхотні батальйони.

З метою виправлення ситуації, яка склалася, було прийнято рішення використати досвід провідних країни світу щодо надання територіальній обороні всенародного характеру, за прикладом провідних країн світу таких як Швейцарія, країни Скандинавії (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія) та Балтії (Литва, Естонія, Латвія), де сили самооборони відіграють провідну роль у забезпеченні обороноздатності держави, де фактично кожен громадянин призовного віку цих країн приписаний до складу збройних сил як резервіст або включений до складу загонів самооборони.

Так, починаючи з грудня 2014 року, напрямком реалізації зазначеного підходу стало суттєве нарощування складу військових частин і підрозділів ТрО ЗС України – формування загонів оборони і рот охорони військових комісаріатів та нормативно-правове визначення і закріплення територіального резерву, призначеного саме для комплектування цих підрозділів.

До комплекту військових частин і підрозділів ТрО Збройних Сил України включено окремі стрілецькі батальйони (один на зону ТрО), загони оборони (до 5 загонів на кожний район ТрО) та роти охорони військових комісаріатів (у кожному обласному та районному військовому комісаріаті), що посилює можливості з ведення територіальної оборони у регіонах.

Водночас, досвід ведення АТО на території Донецької та Луганської областей засвідчив необхідність удосконалення системи територіальної оборони та складу сил і засобів Збройних Сил України, які залучаються до її ведення, що було передбачено при підготовці Закону України “Про основи національного спротиву” [8], при відпрацюванні Доктрини територіальної оборони [7]. Також було змінено підхід до опрацювання організаційно-штатних структур бригад (батальйонів) ТрО, якій передбачав спроможність виконувати широкий спектр бойових (спеціальних) завдань територіальної оборони.

Аналіз проведених протягом 2017 року заходів оперативної підготовки підтвердив правильність обраного шляху щодо формування існуючих загонів оборони у 25 бригад територіальної оборони.

Враховуючи досвід залучення військових частин (підрозділів) ТрО щодо виконання бойових (спеціальних) завдань під час проведення АТО та ООС (починаючи з 2016 року) в Сухопутних військах Збройних Сил України започатковано та впроваджено

заходи підготовки військовозобов’язаних, приписаних до військових частин (підрозділів) територіальної оборони на добровільній безоплатній основі в ході проведення “Єдиного всеукраїнського стрілецького дня”.

Результатом проведення зазначеного заходу було відпрацьовано методичні рекомендації по порядку проведення Єдиного стрілецького дня. Під час проведення зазначеного заходу проводились заняття з військовозобов’язаними для поглиблення знань та навичок з тактичної, вогневої та військово-медичної підготовки.

Для популяризації питань територіальної оборони в Україні, залучення до її проведення патріотично налаштованого населення та спрямування громадських об’єднань в інтересах підготовки територіальної оборони держави, щороку, у першу суботу жовтня під керівництвом місцевих органів виконавчої влади проводити “День бійця територіальної оборони”.

Відповідний досвід залучення військових частин (підрозділів) територіальної оборони до виконання бойових (спеціальних) завдань в ході проведення АТО та ООС, було втілено під час розроблення законодавчих та доктринальних документів, таких як Закон України “Про основи національного спротиву” [8] та Доктрина територіальної оборони [7].

З початком повномасштабної збройної агресії РФ проти України Сили ТрО ЗС України перебували на етапі свого формування та набуття спроможностей. Застосування військових частин (підрозділів) ТрО під час відсічі збройній агресії реалізовувалось відповідно до Зведеного плану територіальної оборони України.

Завдання відповідно до планів територіальної оборони України:

підтримання заходів правового режиму воєнного стану;

посилення охорони ділянок державного кордону;

боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та НЗФ;

забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, забезпечення стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил);

охорона та оборона важливих об’єктів і комунікацій.

Під час застосування військових частин (підрозділів) Сил ТрО в районах ведення бойових дій, виявилось ряд проблемних питань, які потребують аналізу та всебічного вивчення. Здебільшого військові частини (підрозділи) Сил територіальної оборони, які

залучалися до ведення бойових дій у складі угруповань військ (сил) за рішенням Головнокомандувача ЗС України, передавалися в оперативне підпорядкування відповідним командувачам угруповань військ (сил).

Завдання, які виконують військові частин (підрозділи) Сил ТрО в складі угруповань військ (сил):

(непритаманні завдання військовим частинам (підрозділам) Сил територіальної оборони)

- ведення стабілізаційних дій;
- ведення оборонного бою;
- ведення штурмових дій;
- участь у контрнаступальній операції;

(завдання, які передбачені Законом України “Про основи національного спротиву” [8])

підтримання заходів правового режиму воєнного стану;

боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та НЗФ;

забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, забезпечення стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил);

охорона та оборона важливих об’єктів і комунікацій.

У подальшому підрозділи ТрО, як правило, застосовувалися у складі загальновійськових з’єднань та військових частин у першому ешелоні оборони угруповань. Ця практика застосування підрозділів територіальної оборони призводила, як мінімум до не ефективного ведення оборонного бою, в гіршому випадку – до не виконання визначених завдань.

Проблемні питання які було виявлено під час ведення бойових дій:

залучення військових частин (підрозділів) Сил ТрО до виконання непритаманних завдань в складі угруповання військ (сил);

незадовільне забезпечення боєприпасами, озброєнням та військовою технікою відповідно штату обр (об) ТрО;

неякісна підготовка (бойове злагодження) обр (об) ТрО до виконання бойових завдань;

неякісна організація взаємодії військових частин (підрозділів) Сил ТрО з загальновійськовими підрозділами під час виконання бойових завдань;

велика кількість обмежено придатних військовослужбовців та військовослужбовців з віковою категорією 45-60 років.

Поряд з цим виникали ускладнення в організації планування та ведення

територіальної оборони на усій території України включно і з районами ведення бойових дій. У зв’язку з тим, що більшість військових частин (підрозділів) Сил ТрО були залучені до виконання бойових (спеціальних) завдань в районах ведення бойових дій, складалась ситуація відсутності органів управління територіальною обороною (штабів зон (районів)) в адміністративних районах. Враховуючи те, що відповідно до вимог Закону України “Про основи національного спротиву” [8] основою штабів зон (районів) є штаби бригад (батальйонів) ТрО, а керівниками штабів зон (районів) відповідно виступають командири бригад (батальйонів) ТрО відсутність зазначених посадових осіб та штабів бригад (батальйонів) негативно впливає на якість організації планування та ведення територіальної оборони.

Висновок. Отже, досвід виконання завдань військових частин (підрозділів) ТрО показав, що територіальна оборона є важливою в забезпеченні оборони держави.

Відповідно до зазначеного аналізу необхідно більше приділяти уваги в цей скрутний час саме розвитку спроможностей Сил ТрО щодо виконання всього спектру завдань територіальної оборони. Всебічне та повне забезпечення військових частин (підрозділів) Сил ТрО дасть змогу якісно та своєчасно виконувати весь спектр завдань як в районах ведення бойових дій, так і поза їх межами. Під час розвитку Сил територіальної оборони доцільно:

забезпечити виконання вимог Закону України [8] щодо організації планування та ведення територіальної оборони органами місцевого самоврядування (ОДА, РДА), організації взаємодії складових територіальної оборони (військової, військово-цивільної та цивільної) та чіткого розуміння вертикалі управління в питаннях територіальної оборони;

внесення змін у Закон України “Про основи національного спротиву” щодо порядку залучення військових частин (підрозділів) територіальної оборони до виконання завдань територіальної оборони в складі угруповань військ (сил), що унормує протиріччя, які виникають на сьогодні;

передбачити зміни в організаційно-штатну структуру окремих бригад (батальйонів) ТрО з метою створення підрозділів, які за своєю укомплектованістю, озброєнням та навченістю будуть спроможні виконувати бойові завдання в складі угруповань військ (сил).

Перспективи подальших досліджень. Військові частини (підрозділи), які залучаються до ведення територіальної оборони України можуть бути одним з

основним фактором стримування від зовнішньої агресії та посилення обороноздатності держави. Відповідно існує потреба вироблення принципово нових підходів до планування, організації та ведення ТрО, що передбачає внесення певних змін та доповнень до чинного законодавства. Особливо потребує врегулювання порядку здійснення керівництва силами і засобами територіальної оборони на обласному та районному рівні державного управління. Це стосується всіх складових територіальної оборони – військової, цивільної та військово-цивільної складової.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Фролов В.С. Рекомендації щодо побудови, удосконалення та організації застосування системи Територіальної оборони України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ*. 2023. № 2 (78). С. 44–50.
2. Гудим В. М. Особливості роботи штабу зони (району) територіальної оборони під час планування та ведення територіальної оборони. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ*. 2023. № 1 (77). С. 48–57.
3. Попельський М. І., Шевчук В. В. Погляди щодо удосконалення управління частинами територіальної оборони та їх забезпечення. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ*. 2024. № 1 (80). С. 49–54.
4. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 17.03.2014 р. № 303/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303/2014#Text> (дата звернення: 17.02.2023)
5. Генштаб ЗСУ інформує щодо батальйонів територіальної оборони (архів). URL: <https://web.archive.org/web/20141129020011/http://km-rda.gov.ua/index.php?newsid=2022> (дата звернення: 17.02.2023).
6. *Територіальна оборона України. Поточний стан і перспективи розвитку* : прес-конференція. URL: bit.ly/34PCde5 (дата звернення: 18.02.2023).
7. Доктрина територіальної оборони : затв. Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України 17.01.2022 р. URL: <https://www.ukrmilitary.com/> (дата звернення: 20.02.2023).
8. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 18.02.2023).

Стаття надійшла до редакційної колегії 26.06.2024

Analysis of the experience of the use of forces and means of territorial defense of the Armed Forces of Ukraine during anti-terrorist operations, anti-terrorist operations and repelling the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine

Annotation

The Russian Federation's policy became particularly aggressive during and after the Revolution of Dignity, and this gave impetus to the development of the component of Ukraine's national resistance, such as the territorial defense of Ukraine. Today's realities forced the top leadership of the state to involve almost all military units of the Territorial Defense Forces in combat missions on the first line of defense as part of groups of troops (forces) of the Armed Forces of Ukraine, despite the fact that these military units are not a priori ready to confront the enemy's combined arms forces on an equal footing by their purpose, organizational and staffing structure, weapons and logistics.

The purpose of the article is to analyze the experience of using the forces and means of the TDF of the Armed Forces of Ukraine during the ATO, JFO and repulsion of the Russian armed aggression against Ukraine in order to provide reasonable recommendations on:

the use of military units (subunits) of the Territorial Defense Forces as part of groups of troops (forces) in the areas of combat operations;

organization and conduct of territorial defense under martial law in the country.

During the development of the territorial defense forces, it is advisable to:

Ensure compliance with the requirements of the Law of Ukraine on the organization of planning and conduct of territorial defense by local self-government bodies (RSA, DSA), and the organization of interaction between the components of territorial defense;

to amend On the Principles of National Resistance Law of Ukraine regarding the procedure for involving military units of territorial defense in the performance of territorial defense tasks as part of groups of troops (forces);

to provide for changes in the organizational and staffing structure of individual brigades (battalions) of the TDF in order to create units that, in terms of their manning, armament and training, will be able to perform combat missions as part of groups of troops (forces).

Keywords: territorial defense; task; armed aggression; security and defense forces; local bodies of executive power; management of territorial defense.